

Питання шевченкознавства

Василь Яременко

УДК 82.09 (477).94 (477).378.4

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ (ДО 400-ЛІТТЯ ЗАСНУВАННЯ “МОГИЛЯНКИ”)

У статті на джерельній основі простежуються й узагальнюються різні аспекти дотичності Тараса Шевченка до теми Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії як її продовження: імовірне перебування на території, знайомство і спілкування з випускниками та викладачами, відбиття у творчості. Робляться висновки стосовно оціночного сприйняття Шевченком цього вищого навчального закладу.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Києво-Могилянська академія, Київська духовна академія, Поділ, бурса, освіта, символ.

Vasyl Yaremenko. Taras Shevchenko and Kyiv-Mohyla Academy (to the 400th anniversary of the Academy)

The various aspects of Taras Shevchenko's connection to the subject of Kyiv-Mohyla Academy and Kyiv Theological Academy as its successor have been reviewed in the article. These are the poet's probable visits to their campus, acquaintance and communication with alumni and professors, reflection in his works. The author draws a conclusion about Shevchenko's evaluation of the Academy.

Key words: Taras Shevchenko, Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv Theological Academy, Podil, bursa (student hostel), education, symbol.

2015 року, відразу після Шевченкового ювілею, відзначається 400-ліття Києво-Могилянської академії (КМА), яка бере початок від Київської братської школи (1615) і поступово досягає рівня колегіуму (1632) і вищої школи (офіційно, згідно з Гадяцьким договором 1658 р., мала університетський статус). Із 1819 р. вона вже функціонувала як Київська духовна академія (КДА). Позаяк цей навчальний заклад зіграв особливо велику роль у піднесенні інтелектуального рівня українців і збереженні їхньої самобутності, пропонується тема не вкладається у межі вузького академічного інтересу і не стосується лише ювілейних моментів. Тимчасом, хоч у недавно виданій “Шевченківській енциклопедії” і є сигнал про цей навчальний заклад [9, 325-326], але подана там інформація неповна. Всебічне висвітлення стосунку Тараса Шевченка до знаменитого навчального закладу і становить мету цієї студії.

Почну з аспекту, який умовно можна назвати локаційним – перебування Шевченка на Подолі, де розміщувалася КДА, відвідування її території. Вперше Шевченко міг побувати там, коли, за спогадом видавця і редактора журналу “Киевская старина”, історика Феофана Лебединцева, погоничем “доставлял” сина о. Григорія Кошиця Яся (Івана) “к учению в Богуслав, а потом в Киев” [18, 564]. Тривалий час у Києві (і на Подолі) поет перебував під час своїх трьох подорожей в Україну. Так в першій декаді червня (не пізніше 15 червня 1843 р.) по приїзді в Київ Шевченко зупинився у трактирі поблизу поштової станції на Подолі [11, 54]. Він познайомився у П. Куліша з учителем малювання Києво-Подольського повітового дворянського училища Олексієм Флоровичем Сенчило-Стефановським. У повісті “Близнецы” іменує його Сенчиловим і згадує, що той писав ікони [31, 105]. Сенчило-Стефановський розписав усю

церкву Набережного Миколи на Подолі, а жив тоді там у будинку №9/6, на розі вулиці Хоривої і Костянтинівської [14, 32, 138], зовсім недалеко від приміщень КДА.

Не пізніше 29 січня 1844 року Шевченко знову прибув до Києва і побував на контрактному ярмарку на Подолі, де познайомився з В. Білозерським. У “Близнецах” згадує про книжкові крамниці та розваги поміщиків на ярмарку [31, 39], а в “Прогулке с удовольствием и не без морали” – про “зиму с контрактами и прочими радостями” [34, 324]. Контрактний будинок, зведений у 1815–1817 роках українським та англійським архітекторами А. Меленським і В. Гесте, розміщувався неподалік КДА. 21 квітня – у травні 1845 року Шевченко знову перебував у Києві і зустрівся з П. Кулішем, О. Сенчилом-Стефановським, М. Максимовичем, братами Осипом і Миколою Іванишевими, які жили на Подолі на згаданій вже вулиці Хоривій, неподалік від Сенчила-Стефановського [14, 138]. Але на Подолі тоді, мабуть, не був, бо якраз тривала катастрофічна повінь (77 будинків було зруйновано і понад 400 пошкоджено, люди переселялися на околиці Старого міста та в інші місця), а 1 травня відбувся ще й легкий землетрус [14, 55; 13, 117].

У першій половині червня 1845 року Шевченко повернувся до Києва з Керелівки, але незабаром відбув за дорученням Археографічної комісії на Лівобережжя. Можливо, відвідував і Поділ. У 20-тих числах квітня і до 25 вересня в 1846 році Шевченко перебував майже постійно в Києві, але так само точних відомостей про перебування на Подолі не збереглося [14, 131-137]. Відомо, що ходив на етюди із співмешканцем М. Сажиним, який малював і Поділ (“Вигляд Подолу з Андріївської гори”). Бував у Києві і в проміжку не пізніше 28 жовтня 1846 р. і до 9 січня 1847 р. і, звичайно, міг опинитися й на Подолі [14, 140-145]. П. Жур звернув увагу, що на території Братського монастиря, а отже, і Академії, прагнув би побувати, щоб відвідати поховання шанованого ним Петра Конашевича-Сагайдачного [26, 357], але від історика М. Маркевича міг чути, що вчений ще 1839 р. не знайшов тут будь-яких слідів славного гетьмана [14, 142]. Втім, по території Академії його гідом міг бути і приятель “панотець Стефан”, про якого як Шевченкового знайомого П. Кулішеві розповідав М. Костомаров у кінці 1846 року [14, 139]. П. Жур вважає, що саме про цю особу мовилося у спогадах студента Київського університету В. Бернатовича у згадці про перепоховання поета: “Тут прочитав молитву монах Братського монастиря, знавший колись Тараса і розумівший його заслуги для української словесності” [14, 143; 3, 530]. На Подолі у пересильній тюрмі (тепер вул. Братська, 2) Шевченко перебував і 30 липня 1859 року після третього арешту. Після цього його взяв на поруки священник Святотроїцької церкви Юхим Ботвиновський, що жив у старій частині міста (нині провулок Стрілецький). Тоді до 13 серпня встиг пожити і на Подолі в Сенчила-Стефановського, де міг зустрітися зі студентами КДА та говорити про недільні школи [4, 457; 14, 232].

Про добре знання Шевченком топографії київського Подолу свідчать і його твори. Оповідач повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” одну з героїнь Машу, вихованку Інституту шляхетних дівчат, “разів два” возив в урочище “Кинь-Грусть” на Подолі [34, 319]. А оповідач повісті “Княгиня” говорить про враження від Кирилівського монастиря, що височів над Подолом [32, 177]. Символічно, що під час перепоховання Тараса Шевченка в Україні панахиду по ньому в Києві відправляли з 17 години 30 хвилин 6 травня до 4 годин 7 травня 1861 року саме в церкві Різдва на Подолі. За свідченнями викладача КДА, редактора “Киевских епархиальных ведомостей” Петра Лебединцева (1819–1896), який її також відслужував, “співали панахиду шанувальники таланту покійного за участю деяких студентів духовної академії і вихованців духовної семінарії, бо запросити хор академічний чи семінарський було чомусь

неможливо” [17, 40]. Прикметно, що під час перепоховання Шевченка в Каневі саме випускник Київської духовної семінарії Феодосій Чайковський (1828-?) виголосив проповідь, а потім відкрив там недільну школу на спомин про нього і з використанням у ній поетового “Букваря” [20, 130].

Далі варто зупинитися на знайомстві Шевченка з людьми, більш-менш причетними до КДА. Перші відомості про неї він міг би почерпнути ще від дядя Петра Богорського, коли дитиною поселився у приміщенні сільської школи “в виде школяра и работника” останнього. Адже, як встановив О. Кониський, цей Богорський був поповичем із села Верещиків і навчався в Київській духовній семінарії. Проте навіть її не закінчив, “а дійшовши до “середньої класи риторики” і повчившись в хорі архієрейському співам і церковній службі, пішов на 24 р. свого віку дяком в село Кирилівку – р. 1824” [16, 48]. У повісті “Княгиня” читаємо: “Прислали к нам из самого Киева стихарного дьячка” (тобто такого, який поставлений офіційно вищою церковною владою – йому видавали стихар і призначали місце при певному храмі – В. Я.) і він “пьяница бе паче всех пьяниц на свете”, від якого учні порозбігалися “аки овцы от волка” [32, 155].

Проте згаданий вже Петро Лебединцев, посилаючись на свідчення керелівського парафіяльного священика о. Григорія Кошиця (1797-?), повідомляє, що саме Богорський прилучав свого учня до кола грамотних людей [17, 37]. Цей доброзичливий священик, у якого наймитував і частково вчився (зокрема і малюванню) молодий Тарас у 1827 році, а потім сватався до його дочки Феодосії в 1845 році, належав до давнього священницького роду, був випускником КМА з атестатом I розряду і 25 грудня 1818 р. його висвятили у священики до церкви св. Іоанна Богослова села Керелівка Звенигородського повіту. Отець Григорій належав до найшанованіших місцевих священиків. До 1842 р. був благочинним 1-ї частини благочиння і співробітником Київського попечительства про бідних духовного звання [29, 6]. Від нього уже допитливий підліток міг почути першу певнішу інформацію про Академію. Феофан Лебединцев (1828–1888) близько знав о. Григорія Кошиця та його дружину і в спогадах дуже гарно відгукувався про нього [18, 565-566].

Можливо, примхлива Шевченкова доля зводила його і з іншими випускниками Академії ще до подорожей у милу Україну. Так, П. Жур припускає, що йому про Академію міг розповідати співак і композитор С. Гулак-Артемовський, який у 1824–1838 роках навчався в Київському духовному училищі і Київській духовній семінарії, та затоваришував із Шевченком після приїзду до Петербурга 1838 року [14, 143]. Але саме під час своїх подорожей в Україну Шевченко зближується з 1845 р. з людьми якийсь причетними до неї. Першим із них варто назвати історика права, професора Київського університету Миколу Дмитровича Іванишева (1811–1874), секретаря Київської археографічної комісії (офіційна назва – “Временная комиссия по разбору древних актов”), публікатора літопису Самійла Величка. Його батько після закінчення КДА служив у ній на різних дрібних адміністративних посадах, а він сам навчався до 1829 р. в Київській духовній семінарії (14, 152; 23, 50-51). Констатуючи їхні близькі відносини в спілкуванні, варто зауважити відсутність духовного зв'язку. Адже Ф. Лебединцев згадує, що в останній приїзд до Києва він передав професору від поета на згадку один із двох примірників “Кобзаря”, а той “по-зоільськи” зіронізував: “А, это наш славный поет! Скажите, какую толстую книгу написал... В сущности ведь пьнчужка был” [18, 575]. 1846 року на квартирі Андрієвичів Шевченко познайомився з Віктором Іпатієвичем Аскоченським (1813–1879), який, після закінчення КДА 1839 року як магістр богослов'я, викладав у ній польську і німецьку мови та патрологію, а з 1844 року жив у домі Київського генерал-губернатора Д. Бібікова як гувернер його племінника С. Сепягіна [7, 276]. Пізніше Аскоченський став російським

журналістом, церковним істориком і видавцем тижневика “Домашня бесіда” (1858–1877). Залишив про Шевченка спогади, але інформації про КДА там немає [1, 179–186]. Його як ретрограда й обскурантиста Шевченко висміяв у вірші “Умре муж велій в власяниці”. Щодо запропонованого Аскоченським проекту запровадження особливої “духовної поліції” Герцен написав памфлет “Бого-мокрицы и бого-саранча”, де той саркастично характеризувався як “скромный, но благоуханный цветок, выращенный при Киевской духовной академии и расцветший стараниями благочестивого Дмитрия Гавриловича Бибикова” (Див.: “Колокол”. – 1860. – №82. – С. 681-684). Вже згадані Ф. Лебединцев і Ю. Ботвиновський випустилися з 15-го курсу КДА 1851 року у званнях відповідно старшого і молодшого кандидатів [5]. Перший із них викладав у Воронежській та Київській духовних семінаріях, а в 1861–1864 роках навіть був доцентом і професором КДА [22, 711]. Ботвиновський дізнався про перебування 1859 року Шевченка у Києві від Лебединцева і сприяв їхній зустрічі у своєму помешканні. Але і в спогадах Ф. Лебединцева про поета Академія теж не згадується. І. Житницький, господар садиби на Козиному болоті, де з початком травня 1846 року мешкав Шевченко, міг розповідати про академію, бо в 1831 році закінчив Київську духовну семінарію. Свого часу благородно помагав І. Сошенку поступити в Академію мистецтв, але на посаді помічника окружного начальника в київській палаті державних маєтностей відзначився всілякими утисками державних селян Фастівського маєтку [14, 88-90].

У повісті “Близнецы” Шевченко згадує “маститого старца отца Иоакима” та якогось “отца-типографа” із Києво-Печерської лаври [31, 113]. П. Жур встановив, що це були ієродиякон Іоаким Яроцький, що на час зустрічі з Шевченком вже розміняв дев’ятий десяток, та шістдесятилітній ієромонах Веніамін, які свого часу вчилися в КМА [14, 121-127]. Зокрема, Веніамін із 1800 р. у нижчих класах навчався латинській мові, поезії, риториці, філософії, а через три роки – богословським предметам і “при тому вищому латинському і російському красномовству, вищій чистій математиці, історії, географії та сільській економії” [14, 126]. Встановлено, що до кола Шевченкових знайомих могло входити і чимало з тих випускників Київської духовної семінарії і КДА, які гуртувалися навколо організації недільних шкіл у Києві. Перша з них у масштабах всієї імперії, за констатацією опікуна цієї справи М. Пирогова, якраз і виникла на Подолі в будинку дворянського повітового училища (нині – вул. Костянтинівська, 9/6) [10, 89, 93].

У третій книзі журналу “Народное чтение” за 1860 рік, де було надруковано Шевченків вірш “Ой одна я, одна”, як виявив П. Жур, була стаття “Нові школи”, в якій повідомлялося про її відкриття 11 жовтня 1859 року, як безплатної, і те, що засновниками були “понад двадцять студентів університету та один студент з духовної академії, а також давалися поради про використання у навчанні рідної мови і творів Шевченка” [11, 196-197]. Педагогічні ради київських шкіл відповіли 8 січня 1861 року колективним листом подяки поетові за надіслані ним для цієї благородної справи 50 примірників “Кобзаря” [23, 185-186]. Серед 65 підписантів листа були й ті, хто одержали духовну освіту у Києві, зокрема: К. Воскресенський, Я. Лободовський, Е. Орлов, А. Стефанович, П. Стефанович [20, 26-27, 72-73, 90, 120].

Отже, поданий вище перелік знайомств засвідчує: було кому розповідати Шевченкові про Академію. Та найважливіше – згадки про цей навчальний заклад у його творчій спадщині. Зазначу, що лексема “Академія” з відповідними асоціативними нюансами в словнику Шевченка вживається переважно стосовно того закладу, який він сам закінчував (Петербурзька Академія мистецтв), а київська інституція, як констатується, іменується “школою на Подолі”, “Київською бурсою”, “Братським монастирем” і згадується у драмі

“Назар Стодоля” (1843), поемі “Чернець” (1847), повісті “Близнацы” (1855) [9, 326]. Власне, в “Близнацах” автор сам пояснює: “...інспектор бурси или академии” [31, 18].

У “Назарі Стодолі” дія відбувається в XVII ст. Персонажі п’єси Хома Кичатий, Гнат Карий і Назар Стодоля – вихідці з бурси. Ось слова з монологу сотника Хоми Кичатого: “Ще в Братському серце моє чуло, що з мене буде великий пан. Було, говорю одно, а роблю друге; за се називали мене двулличним. Дурні, дурні! Хіба ж як говорим про огонь, то й лізти в огонь?” [33, 28]. Вони посилюють негативне сприйняття цього образу. А ось спогади підпилого Гната Карого з діалогу з Назаром, який нагадує про отця економа в Братському монастирі, любителя “адамових сліз”, себто оковитої, і далі продовжує: “Чи не забув ще ти, як розумно розсужда латинський вершник... як пак його... ну той, за якого мене в Братстві випарили різками, як отець ректор піймав у мене за халявою його мудрі вірші. Він каже: “Дурниця все, опріч горілки, а іноді і жінка під руку”. Оце так!” [31, 37-38].

У коментарях до цих слів пояснюється, що студенти КМА знайомилися з творами латинських поетів і “відповідно до змісту репліки, це може бути натяк на якусь із поезій Овідія або Горація” [33, 443 – коментарі]. Вважаю, що можна вказати точніше. “Латинський вершник” – це, безумовно, добре засвоєний Шевченком Публій Овідій Назон (43 р. до н. е. – 18 р. н. е.) [30, 658-660], бо його батько із Сальмона, недалеко від Риму, належав до привілейованого вершницького стану (другого після сенаторів) у Римській імперії (звідси – “латинський вершник”). Він прагнув дати своїм синам “щонайкращу освіту”, віддавши спочатку в початкову школу рідного міста, а потім і в Рим – до граматичної школи, де “цінувався дотеп, несподіваний хід думки, свіжа сентенція, вміння по-різному трактувати одну й ту ж тему” [24, 6]. Бурсак Гнат Карий міг носити “за халявою” якусь з еротичних елегій Овідія, що належала до збірок “Наука кохання” або “Засоби від кохання”, за що і був покараний в тодішній звичний спосіб. А виголошену Гнатом ситуативну сентенцію про хмільний напій ще належить виявити в текстах Овідія, але вона близька, наприклад, до тієї, яку знаходимо в збірках його афоризмів: “Вино спонукає до ніжностей і розпалює. Від випитого у великій кількості нерозбавленого вина біжать, зникаючи, турботи. Тоді на сцену являється сміх, тоді і бідняк збирається з духом, тоді проходять смуток, турботи і зморшки на лобі, тоді наміри стають щирими” [28]. Гнат також нагадує Назару: “Чи втямки тобі, як ми втікали з Братського на Запорожжя та на дорозі зустріли одну чорнобривеньку і ти чуть-чуть був не проміняв запорозької волі на її чорні брови?” [33, 30]. Як помічено, “автор дає зрозуміти з діалогу Назара і Гната, що обидва козаки здобули неабияку освіту, навчаючись у школі при Братському монастирі у Києві” [19, 413]. Тут уже згадка про КМА сприяє нарощуванню позитивного сприйняття дійових осіб п’єси.

У поемі “Чернець” (1847) Академія згадується під час опису традиційного колоритного прощання знаменитого Семена Палія (Гурка) в компанії запорожців зі “світом”, який 1710 року іде “спасатися” до Межигірського монастиря:

У Києві на Подолі
Козаки гуляють.
Як ту воду, цебром-відром
вино розливають.
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці

Та й тнуть коряками.
А музика реве, грає,
Людей звеселяє.
А із братства те бурсацтво
Мовчки виглядає.
Нема голій школі волі,
А то б догодила...

“Голою школою” Шевченко тут якраз називає знамениту Києво-Могилянську академію, яка містилася на території Києво-Братського монастиря на Подолі і користувалася прихильністю і допомогою Війська Запорозького. Вона – “гола”, бо всестанова – основний контингент Київської академії становили діти не знаті, а козаків, міщан, священників і селян. Але при цьому слід брати до уваги, що в межах окремого стану переважно вчилися діти заможних батьків, наприклад, козацької верхівки. Спеціальних коштів на утримання закладу з боку держави, як це було у Московській академії, Київська академія не мала до середини XVIII ст. “Гола” – бо й навчання, на відміну від багатьох тодішніх університетів, було відносно безкоштовним у розумінні плати професорам, витрачалися лише “на свій побут, репетитора” [21, 5]. Тому часто спудеям доводилося “миркувати” – заробляти на прожиття співанням пісень, псалмів і кантів, один із яких починався словами “Мир Божий хай ввійде в серця ваші”. Або за тиждень перед початком Великого посту студенти брали спеціально видану під наглядом професора риторики прошнуровану книгу і з нею ходили Подолом та просили грошей, записуючи імена жертводавців для поминання благодійників [21, 5].

Частину студентів академія забезпечувала гуртожитком – бурсою. Була Велика бурса, започаткована ще “сирітським будинком” Петра Могили, і Мала – тут спудеї мешкали у приміщеннях приходських церков на Подолі: Добро-Микільської, Покровської, Набережно-Микільської, Ільїнської, Миколи Притиска, Василівської та ін. Бурсацтво не завжди мало волю, бо іноді через бідність ішло на компроміс із совістю, здійснюючи набіги на Київські базари, лавки і льохи з їстівними припасами. Жартували: “Студент не вкрав, а дістав. А ти, Боже, за дрова гріха нам не постав”. Академічне керівництво не без підстав боялося, що студенти, заворожені святково-карнавальним дійством запорожців, візьмуть у ньому участь, як це властиво молоді [35, 8-9].

У повісті “Близнецы” зображені не лише вигадані літературні персонажі, а й реальні історичні особи, включно з автором. Це стосується й Академії. Мати Федора Сокири не просто привозить того в “Могилянку”, а “отдаёт под надзор тогдашнему инспектору бурсы, или академии, отцу Дионисию Кушке, старцу суровому и богобоязненному..., чтобы дитя малое не виучилося иногда воровству и разбойничеству” [31, 18]. Такі наставники мали контролювати спудеїв і не допускати бійок, сварок, аморальної поведінки між “академіками” та сторонніми людьми. У донесенні префекта КМА від 5 жовтня 1754 року Київському митрополиту Тимофію повідомлялося про відмову батьків наймати інспекторів для своїх дітей через неврожай хліба і відповідно нестачу матеріальних статків. Збереглися за ті часи реєстри учнів, які не перебували під наглядом інспекторів [15, 156-161].

Про Федора Сокиру автор пише: “На бурсацкой скамье или на Подольском базаре подружился он с знаменитым впоследствии Иваном Левандою, Григорием Гречкою и тогда уже философом Григорием Сковородою, а больше ничем не ознаменовалась его бурсацкая жизнь” [31, 19]. А коли запорожці проводжали товариша свого Ярмолу Кичку в Межигірський монастир і “устроили брату приличное прощание со светом”, “прельстился такою прекрасною картиною уже не совсем юный Федор Сокира и, не долго думавши, прыгнул с высокой стены братского монастыря (ворота для такого случая были заперты) и присоединился к запорожской братии” [31, 19]. Після “уничтожения низового запорожского войска” Федір вернувся в Переяслав, одружився і “в это счастливое время возобновил он своё школьное знакомство с соборным протоиереем Гречкою, а через него и с знаменитым уже витиею Иваном Левандою и уже с настоящим философом Григорием Сковородою”.

Після смерті Федора його сину Никифору провидіння посилає “благочестивого и премудрого просветителя и заступника в лице отца Григория Гречко, протоиерея переяславского” [31, 19]. Отець Григорій навчає хлопця слов'янської, гебрійської, грецької і латинської мови. “Предполагал из него сделать доктора по крайней мере любомудрия, философии. Но юноша, не подозревая великих планов своего великого учителя, подвизался себе втихомолку и на десятом году возраста бегло читал Давида, Гомера и Горация. А на одиннадцатом году возраста поздравил своего наставника с новым годом на всех четырёх языках, прочитавши ему вирши, написанные в Киевской духовной академии в честь митрополита Киевского Серапиона (був митрополитом в 1803-1822 роках – В. Я.) на чотирьох языках. Наставник, в восторге обнявши ученика, проговорил: “Зерно упало на добрую землю”. “Но все-таки предположение сделать из Сокиры философа всех наук не сбылось. На пятнадцатом году своего возраста начал он учиться у своего учителя музыке” [31, 20]. Для удосконалення в ній о. Григорій запрошує до Сокири філософа Сковороду. Шевченко трохи іронічно пише про мандри “містика-філософа” по знайомих Київщини. “Гречка намерен был уже писать к Бортнянскому (также своему товарищу по бурсе), потому, что видел в молодом Сокире решительный гений музыки и голос архангельский”, але учень втік 1812 року в ополчення. 1815 року повернувся, але отця Григорія не застав живим. “Он нашёл только в городской ратуше духовное завещание покойника на свое имя, в котором незабываемый благодетель отказал ему часть своей библиотеки, состоящей из дорогих изданий древних классиков, еврейскую Библию, французскую энциклопедию и рукописный экземпляр летописи Конисского, на первом листке которого было написано собственною рукою преосвященного тако: “Юному моему другу и собрату Григорию Гречке, доктору богословия и других наук, на память посылает смиренный Г. Конисский [...]. Кроме библиотеки, отказал он ему ещё дорогую скрипку и свои любимые гусли с изображением на внутренней части двух пляшущих пастушек с посошками и пастушка, под липою у ручья играющего на флейте” [31, 22].

Герой повісті Никифор Сокира був вмілим пасічником, “глубоко чувствовал священные истины евангельские”, дуже цінував гарний спів і гарну архітектуру, всиновив двох підкинутих близнюків. Шевченкознавці припускають, що під Григорієм Гречкою, можливо, автор мав на увазі Стефана Гречину, товариша І. Леванди з навчання в КДА, пізніше переяславського протоієрея [31, 490 – примітка]. А про самого Івана Васильовича Леванду (1734–1814) П. Жур повідомляє за архівними даними наступне. Леванда походив із сім'ї киево-подільського шевця Василя Сікачки. Закінчивши Академію, 23 роки служив священиком Успенської церкви на Подолі, а потім до кінця життя – протоієреєм Софійського собору, де й похований. Славився як церковний оратор і проповідник. 1821 року в Петербурзі були видані його слова і промови. Одне зі слів – “Прискорбен бысть, бе бо богат зело”. Леванда стверджував: “Розум на те дано смертному, аби він скотині не уподібнювався і доказав себе два рази: перше – розумним життям, друге – такою ж смертю” [14, 144]. Подібні думки не могли не імпонувати Шевченкові.

Леванда також збирав документи з історії України і “був близьким до кола українських автономістів, зокрема до В. Капніста” [8, 713]. Згадується в повісті й засновник школи бджільництва П. Прокопович, який, як гадають, закінчив КМА у 1794 р. Та й сам міфічний автор “Історії Русів” архієпископ Георгій Кониський (1717–1795) з 11 років навчався в КМА, після її закінчення 1743 року був там викладачем, а після прийняття чернецтва став у ній у 1747–1755 рр. префектом та ректором. Думаю, що в повісті згадка про нього, а особливо про приписувану йому і добре поширювану “Історію Русів” (книга в розкішній оправі

лежить на столі завжди розкритою, заповідається, а потім нищиться на куриво вже морально деградованим Зосимою), символізують ставлення людини до історичної пам'яті свого народу і до розповідей про свій народ. І “Могилянка” мимоволі виступає як один із важливих ланцюжків такого символізму.

О. Дзюба щодо відбиття теми “Могилянки” в “Близнецах” слушно вказує на таку авторську позицію: “...Ці два поняття – К.-М. а. і Київську духовну академію автор не розмежовує... Важливо, що повістяр наголошує на гуманітарних особливостях освіти, яку здобували вихованці академії: на своїх хуторах вони читали в оригіналі античну класику, Біблію, збирали книги, грали на музичних інструментах. І це підтверджують документальні джерела 18 ст., зокрема мемуари та описи кількомаючих книжкових зібрань киево-могилянських вихованців. За Шевченком, факт навчання героя в Києво-Могилянській академії свідчив про його високу освіченість, про поєднання в його духовному світі античної та європейської культурних традицій” [9, 326]. “И тут я только увидел перед собой латиниста, эллиниста и гебраиста, и полнешенек шкаф книг, вмещающих в себе словесность всего древнего мира” [31, 25] – так змальовує оповідач Никифора Сокиру, повідомляючи у творі, що така освіченість сполучалася у того з великою любов'ю до рідного слова.

У повісті автор демонструє знання освітніх практик XVIII ст. Наведу деякі приклади. Із твору зрозуміло, що саме викладання богослов'я давало закладу статус вищої школи. Вдова засновника роду Сокир вирішує обмежити синову освіту навчанням у соборного дяка. “В то счастливое время, хотя дворяне и не находили надобности в просвещении или лучше, им не приказывали просвещаться, однако ж юный Федор бессознательно чувствовал благо просвещения и неотступно просил маменьку, чтобы она отвезла его в Киев и отдала учиться в бурсу” [31, 18] – читаємо в повісті. Дійсно історики з'ясували, що протягом тривалого часу набуття вищої освіти, а особливо його документальне оформлення, не належало до соціальних пріоритетів і серед мотивів до навчання часто виокремлювалася саме жадоба до знань. “І тільки від священників вимагали обов'язково мати повну освіту... Отримання документа про навчання ігнорували вихідці з аристократичних кіл. Це характерна риса університетської європейської освіти XVII–XVIII ст. Якщо ти графського походження, то навіщо тобі атестат?” – пояснюють вони [21, 5]. Федір Сокира тікає до запорожців “не зовсім юним” [31, 19], бо середній вік традиційно в богословських класах міг сягати до 29 років [37, 45-457 – додатки]. Так само тоді широко практикувалися вірші-орації в честь вищого духовенства та індивідуальне навчання і в Академії, і поза нею з боку її випускників. Студентам молодших курсів призначали репетиторів із числа студентів старших курсів [21, 5]. У повісті місію навчителя в основному виконує переяславський протоієрей Григорій Гречка щодо Никифора Сокири, що став сотником. Мовиться і про залучення до навчання семінаристів [31, 29]. Степан Мартинович розпускає учнів на Великдень зі свого закладу до “не раніше Вознесіння” “по примеру семинарскому” [31, 58].

Отже, зрозуміло, що Шевченко через літературу та особисте спілкування з людьми, причетними до КДА, чимало знав про історію цього навчального закладу та систему викладання в ньому. У його творчості вона завжди подається в історичному, і навіть історіософському ракурсі: як спогад про минуле у зв'язку з певними історичними, політичними, освітніми процесами. Особливо це помітно в побудові сюжету етологічної повісті “Близнецы”. У ній-бо розповідається про кілька поколінь від “геральдичного дуба дому Сокири”: Федір навчається в КМА; в розповіді про Никифора зринає вислів про КДА; Саватій, один із усиновлених близнюків і вихований людьми зі старою академічною традицією, вже закінчує медичний факультет Київського університету. Простежується

своєрідна освітня наступність і розвиток. Принаймні вже констатувалося, що Шевченко помітив безперервність (тяглість) і еволюційний зв'язок між КМА і КДА.

Прямої оціночної суджень про КМА і КДА ми не знаходимо ні в Шевченкових текстах, ні в спогадах про нього. Не стверджував, як історик М. Грушевський, що Могилянка вже “не йшла за поступапами сучасної європейської науки” і “реального знання не давала” [6, 427]. Вважаю: у Шевченка (як і в Гоголя) те, що пов'язане з Академією, подається в якомусь химерно-декоративному, ніби бароковому, обрамленні, відповідно до особливостей передусім гетьманських часів. Її студенти і випускники зображені в позитивному ракурсі, хоч із деяким іронічним відтінком. Цей тон, такий властивий Шевченкові, можна пояснити тим, що Академія була не лише осередком християнського духу та знань, а й об'єктивно джерелом кадрів для нової імперської держави та прив'язаної до неї Церкви (на зразок Аскаченського чи почасти й Житницького).

Крім того, помітно, що Шевченко насторожено ставився до будь-якої казенної освіти. У повісті “Близнець” належну освіченість одержують три покоління Сокир (Федір, сотник Никифор і усиновлені ним близнюки), хоч і від “академіків”, але в приватному порядку. Власне, весь цей твір присвячений впливу середовища на формування людини (зокрема, й навчального), лектури (літератури) і, особливо, християнських цінностей. Образ братів-близнюків, що, попри свою “однокоріневість”, обирають різновекторні цінності, змальований і в поемі “Великий льох”. Але прикметно, що достойною, навіть ідеальною людиною за сюжетом повісті виростає той брат, який прислухався до вчителів, пов'язаних, у той чи той спосіб, з академічною традицією. Але й вона може бути різновекторною. Думаю, що, наприклад, постать визначного філософа і вчителя музики Сковороди для Никифора Сокири, – який навчався в Академії в 1738–1742 та 1744–1750 рр. і відповідно не міг товаришувати з Федором Сокирою, який там перебував за сюжетом десь уже в 1770-х, – з'являється у творі, та ще й в зло-іронічному плані, не випадково. Він ніби протиставляється іншим “академікам”: ті наvertsали вихованців до рідного середовища, пісень, а Сковорода, попри відзначені автором позитивні риси (моральні чесноти), дивним життям, і, особливо, мовою своїх творів (“вінегретные песни”), ніби орієнтував (як і віршописець князь О. Шаховський) на неприродні для українців стани [26, 55-56]. Ю. Барабаш вважає, що тут головним Шевченковим “оскарженням” виступає якраз мова Сковороди [2, 446].

Якщо йти за символікою Шевченкових текстів (а без неї не обійтися, коли хочемо зрозуміти поета), то помічаємо сталу тенденцію: для його “бурсаків” стіни Академії виявляються завжди затісними. Один із дослідників творчості М. Гоголя слушно стверджує: “Твір “Тарас Бульба” – це контраст до повісті “Вій”. Він немов грім неба, змінює монотонність життя на бурхливий буревій” [25, 69]. Тобто у творчості Гоголя образи “академіків” теж несуть символічне навантаження. Але суть не у впливах та запозиченнях, хоч і без них не обійтися. Згадаймо хоча б ілюстративний малюнок Шевченка “Зустріч Тараса Бульби з синами”. Ця символіка – не применшення значення Академії, а навпаки: Шевченко через широко знаний і авторитетний навчальний заклад хоче утвердити одну з вічних істин, яку найточніше висловив Гете у “Фаусті” (переклад М. Лукаша): “Теорія завжди, мій друже, сіра, / А древо життя – золоте”. Погоджуюся з Л. Ушкаловим, який на основі уважного прочитання Шевченкових текстів, особливо поезії “А. О. Козачковському” та листа до графині А. І. Толстої від 9 січня 1857 року, здійснив вдале спостереження: у поета була візія саме “школи-життя”, в якій “людина – учень, а Бог – дуже суровий Учитель” [27, 576-577].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аскоченський В.* Мої спогади про Т. Г. Шевченка // *Спогади* про Шевченка. – К.: Держлітвидав, 1958. – С. 179-186.
2. *Барабаш Ю.* Шевченко і Скворода // *Барабаш Ю.* Просторинь Шевченкового Слова. – К.: Темпора, 2011. – С. 443-456.
3. *Бернатович В.* Похорони Тараса Шевченка // *Спогади* про Шевченка. – К.: Держлітвидав, 1958. – С. 527-531.
4. *Білозерський М.* Тарас Григорович Шевченко в спогадах різних осіб (1830–1861) // *Спогади* про Шевченка. – К.: Держлітвидав, 1958. – С. 461-468.
5. *Випускники* Киевской духовной академии 1823–1869, 1885–1915 гг. // [Електронний ресурс]: <http://www.petergen.com/bovkalov/duhov/kievda.html>
6. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. [Репринтне відтворення видання 1913 року]. – К.: ІСЕ-Україна, 1990. – 525 с.
7. *Деркач Б.* Аскоченський Віктор Іпатійович // *Шевченківська* енциклопедія: В 6 т. – Т. 1: А–В. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2012. – С. 276–277.
8. *Деркач Б.* Леванда Іоанн // *Шевченківська* енциклопедія: В 6 т. – Т. 3: І–Л. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2013. – С. 713.
9. *Дзюба О.* Києво-Могилянська академія // *Шевченківська* енциклопедія: В 6 т. – Т. 3: І–Л. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2013. – С. 325-326.
10. *Жмир В.* Шевченко в Києві: Фотопутівник. – К.: Мистецтво, 1984. – 127 с.
11. *Жур П.* Літо перше. – К.: Дніпро, 1985.
12. *Жур П.* Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. – К.: Дніпро, 1970. – 306 с.
13. *Жур П.* Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – К.: Дніпро, 2003. – 520 с.
14. *Жур П.* Шевченківський Київ. – К.: Дніпро, 1991. – 287 с.
15. *Києво-Могилянська Академія* кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. Збірник документів / Упор.: О. Ф. Задорожна, Т. А. Кузик, З. І. Хижняк, М. В. Яременко. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005.
16. *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя. – Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. А. Смілянська. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
17. *Лебединцев П.* Тарас Григорович Шевченко // *Спогади* про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 36-40.
18. *Лобода Ф.* Мимолетное знакомство мое с Т. Гр. Шевченком и мои об нем воспоминания // *Киевская старина*. – 1887. – Ноябрь (Кн. 11). – Т. XIX. – С. 563-577.
19. *Малютіна Н.* “Назар Стодоля” // *Шевченківська* енциклопедія: В 6 т. – Т. 4: М–ПА. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2013. – С. 411-415.
20. *Мафатов Г.* Т. Г. Шевченко в колі сучасників. Словник персоналій. – К.: Дніпро, 1976. – 152 с.
21. *Онищенко О.* “На користь Церкви і батьківщині...”. Як навчалися студенти в XVII-XVIII століттях (Інтерв’ю з істориком М. Яременком) // *Дзеркало* тижня. – 2015 (10.04.).
22. *Орлова Н.* Лебединцев Феофан Гаврилович // *Шевченківська* енциклопедія: В 6 т. – Т. 3: І–Л. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2013. – С. 711-712.
23. *Сергієнко Г.* Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис. – К.: Дніпро, 1987. – 326 с.
24. *Содомира А.* Співце одвічних перевтілень // *Публій* Овідій Назон. Метаморфози. – К.: Дніпро, 1985. – С. 5–14.
25. *Стромецький О.* Гоголь. Дослідження стилю, філософії, методів та розвиток персонажів. – Л.: Світ, 1994. – 310 с.
26. *Суханов-Подколзін Б.* Що пригадалося про Тараса Григоровича Шевченка // *Спогади* про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 353–360.
27. *Ушкалов Л.* Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. – Харків; Едмонтон; Торонто: Майдан, Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2014. – 602 с.
28. *Цитати*, висловлювання та афоризми Овідія // [Електронний ресурс]: http://supermif.com/zitatus/zitatus_ovidiy.html
29. *Чернецький Є.* Кошиці // *День*. – 2013. – № 102-103 (14-15. 06) – С. 6.
30. *Шах-Майстренко М.* Овідій // *Шевченківська* енциклопедія: В 6 т. – Т. 4: М–ПА. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2013. – С. 658-660.
31. *Шевченко Т.* Близнець // *Повне* зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 11-119.
32. *Шевченко Т.* Княгиня // *Повне* зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 162-177.
33. *Шевченко Т.* Назар Стодоля. Малороссийская дия Тараса Шевченко // *Повне* зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 23-54.
34. *Шевченко Т.* Прогулка с удовольствием и не без морали // *Повне* зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 208-328.
35. *Яременко В.* Історична основа поеми Т. Г. Шевченка “Чернець” // *Українська мова і література в школі*. – 1990. – № 3. – С. 9–12.
36. *Яременко М.* “Академіки” і Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. – Харків: Акта, 2014. – 534 с.
37. *Яременко М.* Києво-Могилянська Академія в 1817 році: кінець історії? (Про реформу Київських Атен, їх рецепцію та визначальні дати) // *Труди* Київської духовної Академії. – 2009. – № 11. – С. 106-121.

Отримано 25 липня 2015 р.

м. Хмельницький

